

УДК 005:334.316

Шубалий О.М., д.е.н., професор
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
shubalyi@ukr.net

Бровченко Б.Ю., здобувач ступеня доктора філософії кафедри економіки, Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0009-0004-8043-5895>
bohdan.brovchenko@icloud.com

Shubalyi Oleksandr, Doctor of Economic Sciences, Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
shubalyi@ukr.net

Bohdan Brovchenko, PhD student of Department of Economics,
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0009-0004-8043-5895>
bohdan.brovchenko@icloud.com

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕГАТИВНИХ ЕКСТЕРНАЛІЙ

Мета статті – визначення системи показників та проведення оцінки соціально-економічної безпеки підприємств в Україні в умовах негативних екстерналій за період останніх 10 років – 2013-2023 рр. Для оцінки соціально-економічної безпеки підприємств виходячи з наявності офіційних статистичних даних запропоновано систему основних показників економічної безпеки та соціальної безпеки, які містять по чотири індикатори. Оцінка економічної безпеки підприємств показала, що показники рентабельності набули найбільших негативних рівнів з початком війни у 2014 році, а в період повномасштабного вторгнення підприємства були адаптованими до негативних екстерналій. За підсумками оцінки соціальної безпеки зроблено висновок, що підприємства, зважаючи на дефіцит трудових ресурсів в країні, проводять політику збільшення витрат на оплату праці в загальних витратах, намагаються зберегти наявних працівників в умовах простою виробництва.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, підприємства, негативні екстерналії, війна в Україні, витрати на персонал.

ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF NEGATIVE EXTERNALITIES

The purpose of the article is to define a system of indicators and conduct an assessment of the socio-economic security of enterprises in Ukraine in the context of negative externalities for the last 10 years - 2013-2023. To assess the socio-economic security of enterprises, based on the availability of official statistical data, a system of basic indicators of economic security and social security is proposed, which contain four indicators each. The main indicators of assessing the economic security of enterprises: return on equity, autonomy coefficient (financial independence), general liquidity coefficient, level of profitability of all activities of enterprises. The main indicators of assessing the social security of enterprises: the share of personnel costs in production costs, personnel profitability (net profit per 1 employee), full-time employment coefficient (as the ratio of the number of employees in the full-time equivalent to the average number of employees), labor costs per 1 employee per year. The assessment of the economic security of enterprises showed that profitability indicators reached the highest negative levels with the beginning of the war in 2014, and during the period of the full-scale invasion, enterprises were more adapted to negative externalities. The assessment of the social security of enterprises concluded that enterprises, given the shortage of labor resources in the country, are pursuing a policy of increasing labor costs in general expenses, and are also trying to retain existing employees, even in conditions of production downtime.

Key words: socio-economic security, enterprises, negative externalities, war in Ukraine, personnel costs.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Основними суб'єктами економічних відносин в Україні виступаю підприємства різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. На соціально-економічну безпеку підприємств впливають різноманітні зовнішні позитивні і негативні факти, або екстерналії. Протягом останніх 10 років більшість зовнішніх факторів мали негативний вплив, що був викликаний Революцією гідності у кінці 2023 року, початком війни у 2014 році, пандемією коронавірусу у 2019-2020 рр., повномасштабним вторгнення росії з лютого 2022 року, залежністю України від зовнішніх запозичень у 2023 році тощо. Тому обґрунтування методичних підходів та проведення оцінки впливу негативних екстерналій на соціально-економічну безпеку підприємств має важливе значення для створення належної системи реагування на сучасні безпекові виклики.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В наукових працях вітчизняних учених питанням соціально-економічної безпеки приділяється чимало уваги. Можна виділити ряд досліджень, які з різних сторін розглядають сутність та підходи до оцінки соціально-економічної безпеки як підприємств, так і регіонів та країни загалом. Наприклад, праці: (Данилишин та ін., 2019), (Бондарчук & Калініченко, 2019), (Денисенко та Повзун, 2019), (Копитко та Маланчук, 2023), (Романовська, 2019), (Фісуненко, 2019) та інших. Але єдиного підходу до оцінки соціально-економічної безпеки на рівні підприємств не узгоджено, тому важливо продовжувати наукові пошуки у цьому напрямі.

Цілі статті. Мета статті – визначення системи показників та проведення оцінки соціально-економічної безпеки підприємств в Україні в умовах негативних екстерналій за період останніх 10 років – 2013–2023 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проведення оцінки соціально-економічної безпеки підприємств в Україні є важливим завданням, для вирішення якого потрібно обрати ключові показники-індикатори, які б з різних сторін дозволяли оцінити рівень їх реагування на зовнішні загрози у соціальній та економічній сферах. Для проведення експрес-оцінки соціально-економічної безпеки підприємств вважаємо за доцільне розділити показники на дві групи:

1. Основні показники оцінки економічної безпеки підприємств:

- рентабельність власного капіталу, %;
- коефіцієнт автономії (фінансової незалежності), %;
- коефіцієнт загальної ліквідності;
- рівень рентабельності всієї діяльності підприємств, %

2. Основні показники оцінки соціальної безпеки підприємств, використовуючи (Методика аналізу, 2020):

- питома вага витрат на персонал у витратах на виробництво, %;
- рентабельність персоналу (чистий прибуток на 1 найманого працівника), %;

- коефіцієнт повної зайнятості персоналу (як співвідношення чисельності працівників в еквіваленті повної зайнятості до середньооблікової чисельності працівників), %;
- витрати на оплату праці у розрахунку на 1 зайнятого працівника за рік, тис. грн.

Надалі на основі офіційних статистичних даних (Держстат України, 2024) проведено розрахунок вказаних показників.

Зокрема, у таблиці 1 представлено динаміку показників економічної безпеки підприємств в Україні за 2013-2023 рр., а градієнтна заливка клітин з даними дозволяє вивчити позитивну чи негативну зміну кожного показника, а також розмір цих змін.

Таблиця 1. Динаміка показників економічної безпеки підприємств в Україні за 2013-2023 рр.

Рік	Рентабельність власного капіталу, %	Коефіцієнт автономії (фінансової незалежності), %	Коефіцієнт загальної ліквідності	Рівень рентабельності всієї діяльності підприємств, %
2013	-1,2	34,1	1,14	-0,7
2014	-39,9	24,7	1,04	-14,2
2015	-16,3	28,3	1,00	-7,3
2016	1,2	24,5	0,99	0,6
2017	6,9	24,7	0,98	3,0
2018	10,6	24,9	0,98	4,5
2019	16,9	26,9	0,98	7,6
2020	2,0	26,3	0,99	0,9
2021	21,5	29,2	1,04	10,1
2022	-6,9	27,1	1,04	-3,2
2023	9,3	28,1	1,06	4,5

Примітка: побудовано автором за даними (Держстат України, 2024)

Градієнтна заливка:		- позитивні значення показника;
		- негативні значення показників.

Як видно з таблиці, показник рентабельності власного капіталу набував найбільших негативних значень на початку війни у 2014-2015 рр., тоді як надалі поступово збільшувався. Але у 2020 році, незважаючи на негативний вплив пандемії коронавірусу, залишився позитивним (2,0%), а з початком

повномасштабної війни у 2022 році його негативне значення було мінімальним (-6,9%). Подібна динаміка була характерні і для зміни рентабельності всієї діяльності підприємств. Коефіцієнт автономії, або фінансової незалежності мав позитивне значення, але протягом аналізованого періоду поступово зменшувався – з 34,1% у 2013 році до 24-28% у наступних роках. Але він залишався порівняно нижчим від рекомендованого рівня – 50%, що говорить про більшу залежність вітчизняних підприємств від позикового капіталу, хоча рівень запозичень не є критичним. Щодо забезпечення загальної ліквідності, то після початку війни він незначно зменшився у 2016-2020 рр. (0,98-0,99), але у наступних роках, незважаючи на виклики повномасштабної війни, навіть дещо зріс (до 1,04-1,06) та перебував вище рекомендованого – 1,0.

Надалі вивчено динаміку показників соціальної безпеки підприємств в Україні за 2013-2023 рр. (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка показників соціальної безпеки підприємств в Україні за 2013-2023 рр.

Рік	Питома вага витрат на персонал у витратах на виробництво, %		Рентабельність персоналу, %		Коефіцієнт повної зайнятості персоналу, %		Витрати на оплату праці у розрахунку на 1 зайнятого працівника за рік, тис. грн	
2013	39,8		-3,1		91,1		37,6	
2014	39,3		-95,3		91,1		41,5	
2015	36,0		-64,6		90,8		50,2	
2016	36,8		5,2		91,5		62,2	
2017	38,3		29,5		91,8		81,3	
2018	39,5		49,1		92,2		101,0	
2019	45,6		83,9		92,6		116,6	
2020	49,1		10,8		90,9		128,8	
2021	44,6		140,7		91,0		151,1	
2022	46,4		-51,8		85,6		160,0	
2023	49,5		86,0		87,4		197,7	

Примітка: побудовано автором за даними (Держстат України, 2024)

Градiєнтна заливка:		- позитивні значення показника;
		- негативні значення показників.

Як видно з таблиці, показник витрат на персонал у витратах на виробництво мав тенденцію до певного зниження з початком війни у 2014-2015 рр.мдо мінімальних 36,0%, але надалі власники підприємств в умовах дефіциту робочої сили обрали політику зростання витрат на оплату праці, частка яких надалі зростала і у 2023 році, незважаючи на виклики війни, досягнула максимуму – 49,5%. Натомість за показником рентабельності персоналу можна зробити висновок, що з початком війни у 2014-2015 рр. його значення були найбільш негативними (відповідно -95,3% та -64,6%), хоча з початком повномасштабної війни негативний рівень був порівняно меншим (-51,8%). Зміни коефіцієнта повної зайнятості свідчить про його поступове зниження з мінімальних 90,8% у 2015 році до максимальних 92,6% у 2019 році, що свідчило про раціональніше залучення робочої сили на підприємствах. Але з початком пандемії коронавірусу та повномасштабної війни в Україні його значення знизилося до мінімальних 85,6% у 2022 році, адже підприємства обрали політику збереження персоналу, навіть не використовуючи його на повну потужність.

Висновки. Отже, для оцінки соціально-економічної безпеки підприємств виходячи з наявності офіційних статистичних даних запропоновано систему основних показників економічної безпеки та соціальної безпеки, які містять по чотири індикатори. Оцінка економічної безпеки підприємств показала, що показники рентабельності набули найбільших негативних рівнів з початком війни у 2014 році, а в період повномасштабного вторгнення підприємства були більш адаптованими до негативних екстерналій. За підсумками оцінки соціальної безпеки підприємств зроблено висновок, що підприємства, зважаючи на дефіцит трудових ресурсів в країні, проводять політику збільшення витрат на оплату праці в загальних витратах, а також намагаються зберегти наявних працівників, навіть в умовах простою виробництва.

This project has received funding from European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No.871072.

Список бібліографічного опису:

1. Бондарчук, М., & Калініченко, Д. (2019). Соціально-економічна безпека: сутнісний аспект. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*, (5), 28-31. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/24>

2. Данилишин Б., Онищенко С., Маслій О. (2019). Соціально-економічна безпека: сучасний підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Науковий журнал «Економіка і регіон». – Полтава: ПНТУ, 2019. – Т. 4(75). – С. 6-13. [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1805](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1805)

3. Денисенко М. П., Повзун Д. І. Теоретичні аспекти економічної безпеки підприємства в умовах невизначеності середовища. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 47–53. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.16.47](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.16.47)

4. Копитко, М. І., & Маланчук, А. М. (2023). Дослідження сутності соціально-економічної безпеки підприємства в сучасних умовах розвитку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*, (1), 18–22. <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2023-1-3>

5. Методика аналізу соціально-економічних і соціально-трудових відносин та прогнозування колективних трудових спорів (конфліктів). Затверджено Наказом Національної служби посередництва і примирення від 27.06.2000 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0050299-00#Text> (дата звернення: 12.11.2024).

6. Романовська Ю. А. Соціально-економічна безпека: зміст категорії та її об'єкти. *Бізнес Інформ*. 2019. №6. С. 13–20. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-6-13-20>

7. Фісуненко, П. А. (2019). Забезпечення економічної безпеки підприємства: сутність, принципи, функції, методи, засоби. *Економічний простір*, (152), 176-203. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/152-15>

References

1. Bondarchuk, M., & Kalinichenko, D. (2019). Socio-economic security: an essential aspect. *ЛОГОС. The art of scientific thought*, (5), 28-31. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/24>

2. Danlyshyn B., Onyshchenko S., Maslii O. (2019). Соціально-економічна безпека: сучасний підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Науковий журнал «Економіка і регіон». – Полтава: ПНТУ, 2019. – Т. 4(75). – С. 6-13. [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1805](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1805)

3. Denisenko, M. and Polzun, D. (2019), "Theoretical aspects of economic safety of the enterprise-stv in the conditions of undertaking of the environment", *Investitsiiv: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 47–53. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.16.47](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.16.47)

4. Kopytko, M., & Malanchuk, A. (2023). Study of the essence of socio-economic security of an enterprise in the modern conditions of development. *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Economics*, (1), 18–22. <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2023-1-3>

5. Methodology for analyzing socio-economic and socio-labor relations and forecasting collective labor disputes (conflicts). Approved by Order of the National Mediation and Conciliation Service of 06/27/2000 No. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0050299-00#Text> (accessed 12.11.2024)

6. Romanovska Yu. A. Socio-economic security: the content of the category and its objects. *Business Inform*. 2019. No. 6. P. 13–20. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-6-13-20>

7. Fisunen P. A. (2019). Ensuring the economic security of an enterprise: essence, principles, functions, methods, means. *Economic Space*, (152), 176-203. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/152-15>